

Fritaksproblematikken som forsvant

Norske grunnskoleledere og skolens fritaksbestemmelser¹

Av Olav Hovdelien

Abstract

How are the exemption provisions due to personal belief managed in Norwegian schools today? How many parents and students claim exemptions from parts of the teaching? This article presents some results from an empirical inquiry aiming to answer these research questions. The study is built on a quantitative survey inquiry directed to all headmasters in the primary schools in the Norwegian counties Vest-Agder and Oslo, combined with an qualitative interview inquiry. The inquiry was carried out in the period of 2007-2008, i.e. while the compulsory RE subject was changed and a new object clause was passed. The main finding is that there are almost a similar number of demands of exemption in the two counties. Hence there seems to be no correlation between the level of multiculturalism and the number of demands of exemption. After some problems the first years due to the new compulsory RE subject in the autumn of 1997, the number of demands for exemption has been low.

Keywords

••

OLAV HOVDELIEN, f. 1968, er førstelektor (vikar) ved Høgskolen i Oslo, Avdeling for lærerutdanning og internasjonale studier. E-post: Olav.Hovdelien@lui.hio.no

UNDERSØKELSENS TEMA OG PROBLEMSTILLING

I løpet av relativt kort tid har skolen fått både ny formålsparagraf og nytt religions- og livssynsfag. I denne artikkelen vil jeg gå bakom debatten som har vært ført rundt disse endringene, og presentere noen resultater fra en undersøkelse av hvor stort behovet for fritak er i skolen i dag, og hvordan dette behovet, eventuelt mangel på behov, kan forstås. Undersøkelsen har vært rettet inn mot rektorene, som er ansvarlig for å behandle de fritaksmeldingene som kom-

mer inn. Selv om KRL er blitt til RLE, og skolen har fått ny formålsparagraf, har ikke dette medført prinsipielle endringer i fritaksbestemmelsene. Slik sett er disse et uttrykk for kontinuitet i en omskiftelig tid.

Det empiriske materialet som studien bygger på er basert på en kombinasjon av kvantitativ og kvalitativ metode (jf. Bryman 2004:451-465). Den kvantitative delen har bestått av en surveyundersøkelse gjennomført i 2007, der alle grunnskoleledere ved ordinære offentlige grunnskoler i Vest-Agder og Oslo har fått tilsendt et spør-

1. Artikkelen er et resultat av en større studie av norske grunnskolelederes forståelse av skolens verdifor- midling som jeg har arbeidet med siden høsten 2006.

reskjema. I tillegg til den kvantitative undersøkelsen, har jeg også foretatt en kvalitativ intervjuundersøkelse i perioden 2007-2009. Seksten rektorer er blitt intervjuet med utgangspunkt i en intervjuguide basert på det kvantitative spørreskjemaet. Disse intervjuene vil kunne eksemplifisere og nyansere rektorenes tenkning på en måte som ikke kan leses ut av resultatene fra surveyundersøkelsen. Den samlede svarprosenten for den kvantitative undersøkelsen er på om lag 70 %, og en frafallsanalyse har vist at det ikke er noen tydelige tendenser når det gjelder variablene kjønn, alder eller geografisk tilhørighet blant de rektorene som ikke har svart.

RELIGIONS- OG LIVSSYNSFAGET OG BEHOVET FOR FRITAK

Intensjonen bak KRL-faget var som kjent at det skulle være et samlende obligatorisk fag som det skulle være en begrenset mulighet til å søke om fritak fra. Faget erstattet mønsterplanenes tofagsmodell som hadde lagt opp til at elevgruppene eventuelt skulle deles når religions- og livssynsfaglige og etiske temaer stod på timeplanen (NOU 1995:9 1995:39-42. Jf. Skeie 2006:74-75; St.meld. nr. 14 (1995-96)). Det var naturligvis knyttet spenning til innføringen av et nytt religions- og livssynsfag i skolen i og med L-97, og dette førte til at det ble gjennomført en grundig evaluering av faget, som et ledd i den større evalueringen av Reform 97. Evalueringen resulterte i to rapporter som ble levert høsten 2000.

Den første rapporten *Foreldres, elevers og læreres erfaringer med KRL-faget*, ble til i regi av Norsk Lærerakademi, og var bygget på en kvantitativ undersøkelse der 3500 lærere, elever og foreldre i til sammen sytten kommuner i Norge hadde svart (Hagesæther, Sandsmark og Bleka 2000). På bakgrunn av sitt materiale foreslo forskergruppen fra NLA at fritaksordningen ble endret slik at denne ikke bare skulle gjelde

for visse aktiviteter forbundet med fagets innhold, men også for fagstoffet forøvrig. For å løse dette mer konkret i undervisningen, anbefalte de en form for organisatorisk differensiering på bakgrunn av livssynsmessig tilhørighet i de delene av undervisningen foreldrene søkte sine barn fritatt fra.

Den andre evalueringsrapporten *Et fag for enhver smak? En evaluering av KRL-faget*, var et resultat av et samarbeidsprosjekt mellom Diakonhjemmets forskningscenter (Diaforsk), og Høgskolen i Volda (HVO) (Johannessen et al. 2000). Rapporten bygget på en skoleundersøkelse der det ble fokusert på praktiseringen av faget og fritaksretten, innbefattet foreldreerfaringer, og dernest en undersøkelse av ulike religions- og livssynsamfunns erfaringer med faget (Plesner 2000:2). I denne rapporten ble det konkludert med at det store flertallet av foreldrene som tilhører statskirken, enten var fornøyd med faget, eller ikke hadde noen sterke meninger om det. Blant foreldre fra religions- og livssynsminoritetene ble det derimot funnet sterk vedvarende motstand mot sentrale sider ved faget. I rapporten heter det: "Den vedvarende motviljen mot faget blant foreldre med religiøs/livssynsmessig minoritetstilhørighet gjør at det neppe kan sies å virke integrerende og inkluderende slik det er ment" (Plesner 2000:27). Når det gjelder praktiseringen av fritaksordningen, ble det dermed konkludert med at denne ikke fungerte slik at foreldreretten ble sikret i praksis.

Resultatet ble et revidert KRL-fag, presentert i *KRL-boka* (2002), sammen med et rundskriv der opplæringsloven blir tolket og presisert, samt en læreplanveiledning, et rundskriv om muligheten for begrenset fritak, og et informasjonsskriv beregnet på elevenes foresatte (*KRL-boka* (2002)). Jf. St.meld nr. 32 (2000-2001)). Fortsatt var akronymet KRL gangbart, selv om fagets navn var blitt endret til kristendoms-, reli-

gions- og livssynskunnskap, for å synliggjøre den religionspedagogiske likebehandlingen kvalitativt. Ellers innebar endringen at det ble tydeliggjort at ansvaret for å gi informasjon om fritaksreglene ligger hos skolen (ved rektor). Fortsatt skulle det være begrensninger på muligheten for fritak. Det skulle for eksempel ikke være mulig å velge bort sentrale såkalte faktakunnskaper, da dette ikke ble ansett for å ha noe med forkynnelse og opplæring til en bestemt tro å gjøre.

FRIKASORDNINGEN UTVIDES

Helt siden 1997 hadde en gruppe foreldre, støttet av Human-Etisk Forbund, ført sak mot staten og krevd fullt fritak for sine barn i KRL-faget. Kravet ble avvist i det norske rettssystemet, men saken ble ført videre til FNs menneskerettskomité, og til menneskerettsdomstolen i Strasbourg. Avgjørelsen i menneskerettskomiteen høsten 2004 medførte at regjeringen foretok endringer av faget våren 2005. Samme høst var dermed nok en ny revidert utgave av KRL-faget på plass. Den nye læreplanen ble utgitt i *KRL-boka 2005*, igjen sammen med en læreplanveiledning, to rundskriv om faget, samt et informasjonsskriv om fritaksordningen. Den nye læreplanen ble gjort gjeldende fra 15. august 2005, det vil si ett år før resten av Kunnskapsløftet (Skeie 2006:78; *KRL-boka 2005* 2005:5).

Når det ble utarbeidet en ny læreplan for faget bare tre år etter forrige revisjon, skyldes dette først og fremst at FNs menneskerettskomité fremmet synspunkter i en uttalelse av 3. november 2004 om at ordningen med delvis fritak i KRL-faget var i strid med foreldrenes frihet til å sørge for sine barns religiøse og moralske oppdragelse (Human Rights Committee 82nd Session 18 October - 5 November 2004. Communication No. 1155/2003. Jf. Rundskriv F-15-07; *KRL-boka 2005* 2005:5). Regjeringen fulgte opp denne uttalelsen for det

første ved at bindingen mellom KRL-faget og skolens kristne formålsparagraf ble kuttet, ved at man endret opplæringslovens § 2-4. I tillegg ble nå opplæringsloven utstyrt med en egen paragraf for fritak, opplæringslovens § 2-3a, som gjelder for grunnskoleundervisningen generelt, og der plikten til å gi informasjon om reglene for fritak blir lovfestet (*KRL-boka 2005* 2005:6).

29. juni 2007 ble Norge dømt i Den europeiske menneskerettsdomstolen, etter at foreldregruppen fikk medhold i at KRL-faget krenker menneskerettighetene, slik disse er uttrykt i den europeiske menneskerettskonvensjonen (Jf. Rundskriv F-15-07). Regjeringen svarte på dette med å forandre opplæringsloven, slik at det skulle bli enklere å gjennomføre fritaksordningen, men heller ikke nå ble det åpnet for fullt fritak fra faget. Fritak skulle gis "etter skriftleg melding frå foreldra få fritak frå dei delar av undervisninga ved den enkelte skolen som dei ut frå eigen religion eller eige livssyn opplever som utøving av ein annan religion eller tilslutning til eit anna livssyn, eller som dei på same grunnlag opplever som støyande eller krenkjande." (Opplæringslovens § 2-3 a). Det som betegnes som kunnskapsinnholdet skulle det fortsatt ikke være mulig å få fritak fra. Fritaksbestemmelsene slik de er formulert her, gjelder for hele skolens virksomhet. Dette var nytt. Det ble videre bestemt at det i læreplanen skulle fremgå tydelig hvilke elementer som kan oppfattes som religiøs utøvelse. Den kvantitative fordelingen mellom kristendomsfaglige emner (55 %) og de andre emnene (45 %) ble opprettholdt.

Siden fritaksbestemmelsene fra nå av ikke bare gjelder for religions- og livssynsfaget i skolen, men hele skolens virksomhet, medførte ikke overgangen fra KRL til RLE vesentlige endringer i opplæringslovens § 2-3 a. Den eneste forandringen i loven her, er at det i tillegg til tidligere

formuleringer, er tilføyd et nytt første ledd der det nå står følgende: ”Skolen skal vise respekt for elevane og foreldra sine religiøse og filosofiske overtydingar og sikre retten til likeverdig opplæring.”

Denne formuleringen innebærer naturligvis ingen dramatisk endring i forhold til tidligere, utover at forelderretten tydeliggjøres der den tidligere var å anse som mer implisitt. Religions- og livssynsfaget derimot ble nå utsatt for en så gjennomgående endring at RLE er å anse som et nytt religions- og livssynsfag. Dette fremkommer av endringen i opplæringsloven i forbindelse med innføring av faget (jf. Opplæringslovens § 2-4). Etter min oppfatning bryter RLE-faget med KRL05 særlig på den måten at KRL-fagets religiøst-formative identitetskomponent er blitt fjernet. Læreplanen for RLE går ut fra at det er mulig å presentere verdensreligioner og livssyn på en ”objektiv, kritisk og pluralistisk måte”. Dette innebærer naturligvis en forestilling om at et ”objektivt og kritisk” utenfraperspektiv er mulig å innta. Dermed er det grunn til å anta at dette i noen tilfeller vil kunne oppleves som en trussel mot elevenes religiøst-formative identitetsutvikling, noe som igjen i større grad enn tidligere vil kunne åpne for behov for fritak. Dette er det derimot for tidlig å si noe bestemt om. Her må vi vente på en fremtidig evaluering av RLE.

FRITAKSBESTEMMELSENE OG BHIKHU PAREKHS MULTIKULTURALISME
Tanken om at det skal være mulig å reservere seg mot deler av skolens virksomhet på religiøst eller livssynsmessig grunnlag er interessant fordi det, etter mitt syn, prinsipielt sett handler om hvordan den norske skolen skal forholde seg til andre kulturer enn den hegemoniske norske majoritetskulturen. Det vil langt på vei være umulig å forsøke å destillere religiøse- og livssynsmessige legitimeringer og praksiser ut fra deres kulturelle og soiale kontekst. Et slikt

prosjekt ville måtte bygge på et fullstendig kontekstløst og helt uakseptabelt snevert religionsbegrep. Når lovverket stadfester retten til ”fritak frå dei delar av undervisninga ved den enkelte skolen som dei ut frå eigen religion eller eige livssyn opplever som utøving av ein annan religion eller tilslutning til eit anna livssyn, eller som dei på same grunnlag opplever som støytande eller krenkjande”, handler ikke dette bare om mulighet til fritak fra for eksempel juleavslutningsgudstjenester i regi av statskirken. Dette åpner også i prinsippet opp for eksempel for at elever med bakgrunn fra Jehovas vitner kan få fritak fra deler av naturfagsundervisningen, hvis denne oppleves som støtende i forhold til deres religiøse tro. Et annet eksempel vil kunne være at noen muslimske foreldre ber om svømmeundervisning med kjønnsdelte grupper, for at deres barn skal kunne delta i denne. Fritaksbestemmelsene innebærer mulighet for tilpasninger av innholdet i undervisningen på religiøst og dermed kulturelt grunnlag, selv om det nok ikke har vært mange saker foreløpig der foreldre har benyttet seg av denne lovfestede retten.

Ut fra at religion og religiøs praksis må kunne regnes som kulturelle uttrykk, vil en relevant teoretisk diskusjon i forbindelse med skolens fritaksbestemmelser, etter min mening være det som kan betegnes som multikulturalismediskusjonen. Enkelt sagt er dette en diskusjon om hvordan skolen og andre offentlige institusjoner i samfunnet bør forholde seg til samfunnets multikulturalitet. Nærmere bestemt om, og i tilfelle i hvilken grad, disse samfunnsinstitusjonene bør gi særbehandling ut fra kulturell tilhørighet, inkludert religion og livssyn. En sentral teoretiker i den forbindelse er briten Bhikhu Parekh som, blant annet i boken *Rethinking Multiculturalism* fra 2000 (2. utg. 2006), har utviklet en teoretisk begrunnelse for at dagens samfunn bør bli multikulturalistiske (Parekh 2006).

Ifølge Parekh innebærer multikulturalisme en måte å se menneskelig liv på, som har tre sentrale forutsetninger: For det første er mennesker ufravikelig kulturelt situert, på den måten at de vokser opp og lever innenfor en strukturert verden, der de organiserer sine liv og sosiale relasjoner som kulturelt avledede menings- og betydningsstrukturer. De er, ifølge Parekh, ikke determinert av sin kulturelle sammenheng på en måte som gjør det umulig for dem å tenke kritisk gjennom dens verdier og menings-system. De er likevel formet av den kulturelle sammenhengen de står i, på en måte som gjør det umulig å se verden fra et "utvendig" ståsted, uten en kulturell forankring, enten denne kulturelle forankringen er arvet og ukritisk akseptert, kritisk akseptert og reflektert over, eller i sjeldne tilfeller, adoptert, det vil si tilegnet av nykommere til en kulturell kontekst. I et samfunn finnes det nesten alltid mer eller mindre velorganiserte fellesskap som følger sine egne kulturelle menings- og betydningssystemer, med dertil tilhørende praksiser (Parekh 2006:3-4. Parekh 1999b: 1).

Skolens fritaksbestemmelser vil, ut fra denne måten å tenke på, kunne utgjøre en form for frirom der kulturelle minoriteter får lov av storsamfunnet til å bevare sin kulturelle egenart. Ut fra Parekhs argumentasjon vil videre RLE-læreplanens forestilling om at det er mulig å presentere verdensreligioner og livssyn på en "objektiv og kritisk" måte, være å anse som en naiv, og kanskje til og med i noen grad undertrykkende form for monokulturalistisk tankegang.

For det andre er det slik at forskjellige kulturer representerer forskjellige meningssystemer og oppfatninger av hva det gode liv innebærer, noe Parekh knytter til begrepet "perspectival diversity" (Parekh 2006:3. Parekh 1999b:1). Av dette trekker ikke Parekh den slutningen at alle kulturer

er like bra, eller har det samme kravet på respekt, eller at hver enkelt kultur er bra for de som tilhører den. Kulturkritikk er legitimt, og må være det, sier Parekh. Samtidig avgrenser han seg tydelig mot etnosentrisme ved å presisere at han mener at alle kulturer har noe positivt å bidra med, og at de derfor i det minste til en viss grad fortjener respekt. Hans grunnleggende standpunkt er at siden ingen kulturer er perfekte, har heller ingen kulturer rett til å tvinge seg på andre (Parekh 1999:2). Igjen applisert på RLE, vil dette utgjøre et tydelig tilbakeslag for de som går inn for en multikulturalistisk skole. Siden RLE-faget mangler KRL-fagets religiøst-formative identitetskomponent, vil det kunne styrke en hegemonisk monokulturalistisk pedagogisk ensretting.

For det tredje innebærer multikulturalismen også at enhver kultur er internt mangfoldig, og slik reflekterer en pågående samtale mellom ulike tradisjoner og standpunkter. Parekh kaller dette "subcultural diversity" (Parekh 2006:3. Parekh 1999b:1). En kultur er alltid mangfoldig, flytende, åpen og stadig i forandring, sier Parekh, og vil alltid definere seg selv i forhold til de andre (Parekh 1999:2). Skolens fritaksbestemmelser vil da kunne forstås som en multikulturalistisk ventil, siden de nettopp åpner opp for kulturelt mangfold integrert under en felles formålsparagraf for skolen.

Parekhs håp for samfunnet er at det utvikles en form for kreativ dialog mellom kulturelle grupperinger i et samfunn der deres respektive moralske visjoner tas opp til samtale og vurdering på likeverdig grunnlag (Parekh 2006:14-15). Da er det avgjørende nødvendig både at samfunnsborgernes respektive kulturelle ståsted respekteres, og at deres evne til selvkritikk, forestillingsevne, intellekt og moral utfordres til beste for fellesskapet. Det kan ikke kreves forpliktende tilslutning til felles mål og retning for samfunnet, eller en felles for-

ståelse av historien hos borgerne i et samfunn, sier Parekh, men det kan kreves forpliktende tilslutning til samfunnets eksistensberettigelse og dets beste, i alle fall nok til ikke å sabotere samfunnet, eller forsøke å svekke dets integritet. En lojalitet til samfunnet må alltid ligge til grunn for en eventuell kritikk av dets styreform, forskjellige institusjoner, verdier, etc. For Parekh har dette som selvsagt forutsetning at også samfunnet gir sin forpliktende tilslutning til dem som samfunnsborgere på lik linje med andre. Dette innebærer blant annet like rettigheter til statsborgerskap og anstendige levekår, og muligheter til selvutvikling og samfunnsdeltagelse (Parekh 1999:4). Applisert på skolen vil fritaksbestemmelsene kunne utgjøre en slags utgangsposisjon på veien mot en fullt ut multikulturalistisk skole. Gjennom interkulturell dialog, kombinert med demokratisk velbegrunnethet, vil ifølge Parekh gjøre det mulig å komme frem til en form for interkulturell konsensus, og det er ved hjelp av en slik dialog om hva som er verdifullt at samfunnet kan holdes sammen, og samtidig bli et samfunn der alle kulturfellesskap kan føle tilhørighet på like fot, men da må den monokulturalistiske hegemoniske kulturen vike plassen for en prinsipiell multikulturalistisk tenkning (Parekh 2006:127).

REKTORENE OG ANTALL FRITAKSMELDINGER

På det kvantitative spørreskjemaet spurte jeg etter antallet fritaksmeldinger rektorene hadde behandlet siste skoleår i forbindelse med religions- og livssynsfaget, eller i forbindelse med andre aktiviteter. Tabellen nedenfor viser fordelingen av antallet fritaksmeldinger sortert etter fylkestilhørighet.

Antall behandlede fritaksmeldinger
sortert etter fylkestilhørighet (i %)

[Tabell 1] MANGLER!!!!!!

Vi ser at samlet sett svarer hele to av tre rektorer at de ikke har behandlet noen fritaksmeldinger i løpet av det siste året. Vi ser også at det er en høy grad av samsvar mellom rektorenes svar i de to fylkene. Med tanke på de store forskjellene når det gjelder graden av multikulturalitet, er dette overraskende. Riktignok er det forholdsvis mange flere rektorer som har behandlet over tyve fritaksmeldinger i Oslo enn i Vest-Agder, 8 % mot 2 %, men her hadde jeg forventet at antallet fritaksmeldinger jevnt over ville være langt høyere i hovedstaden. Også med tanke på at grunnskolen i Vest-Agder er gjennomgående mindre enn i hovedstaden, forsterkes inntrykket av at det ikke er slik at en multikulturell kontekst gir flere fritaksmeldinger. Hvis tallene splittes opp i de fire definerte fylkesdelene ser det slik ut:

Antall fritaksmeldinger
Sortert etter tilhørighet i fylkesdel (i %)

[Tabell 2] MANGLER!!!!!!

Tabellen viser en bemerkelsesverdig likhet når det gjelder antall fritaksmeldinger i Oslos østlige og vestlige bydeler. Siden graden av multikulturalitet er betraktelig større i østlige enn i vestlige bydeler i Oslo, bekrefter dette at det ikke er noen sammenheng mellom dette og antall fritaksmeldinger. Når det gjelder Vest-Agder ser vi av tabellen at det er et litt større avvik mellom Kristiansand og resten av fylket, som blant annet gir seg utslag i at det ikke er noen skoler i Vest-Agder, unntatt Kristiansand, som har mer enn tyve fritaksmeldinger, mot 6 % i Kristiansand kommune. En nærliggende måte å forstå denne forskjellen på,

er at andelen små skoler i resten av Vest-Agder er større enn i Kristiansand. Færre elever totalt skulle statistisk sett også gi færre fritaksmeldinger, særlig på bakgrunn av at graden av multikulturalitet ved skole-ene ikke synes å ha noe å si.

Vi ser også altså at totalt har 57 % av rektorene ikke behandlet noen fritaksmeldinger det siste året. Hvis tallene for "ingen" og "1 - 5" fritaksmeldinger slås sammen, viser det at totalt 88 % av rektorene enten ikke har behandlet noen meldinger om fritak, eller svært få fritaksmeldinger. Dette er et svært høyt tall som klart indikerer at fritaksproblematikken i forbindelse med religions- og livssynsfaget langt på vei var forsvunnet fra skolen da det nye RLE-faget ble innført, med de endringene dette medførte i opplæringsloven og ved innføringen av det nye læreplanverket.

Det lave antallet fritaksmeldinger kan forstås på flere måter. Problemet med fortolkningen her er at to helt motstridende tolkninger synes mulige. For det første kan det lave antallet behandlede fritaksmeldinger forstås som et resultat av at skolens virksomhet er lagt opp slik at det blir unødvendig å søke om fritak. Det vil si at faglige emner og deler av skolens virksomhet som kan oppfattes som forkynnende, eller som religiøs- og livssynsmessig deltagelse i en annen religion eller livssyn enn den barnet selv tilhører, ikke blir gjennomført, eller at de blir gjennomført sammen med planlagte alternative tilbud, og at barna meldes på hvilken aktivitet/hvilket faglige emne barna skal delta i. Dette forutsetter en svært god kommunikasjon mellom skolen og foreldrene/de foresatte. Ut fra et multikulturalistisk perspektiv vil en slik løsning med god kommunikasjon mellom skole og hjem, kombinert med alternative pedagogisk likeverdige opplegg for elever som det ellers ville ha blitt bedt om fritak for, bli

vurdert som positivt. Da vil de kulturelle minoritetenes interesser være ivaretatt på en tilfredsstillende måte.

På den annen side kan det lave antallet fritaksmeldinger forstås i retning av at foreldrene *ikke* har fått den nødvendige informasjonen som kreves i forhold til å vite hvilke emner som det undervises i, og hvilke aktiviteter som gjennomføres i regi av skolen, eller at de ikke har fått den nødvendige informasjonen om muligheten for fritak. Da har kommunikasjonen mellom skolen og foreldrene/de foresatte vært dårlig. Ut fra et multikulturalistisk perspektiv er dette uholdbart, og kan i verste fall forstås som en form for monokulturalistisk undertrykkelse.

Det kan ikke leses ut fra det kvantitative materialet hva som er årsakene til at rektorene har behandlet så få fritaksmeldinger. For å få en nærmere forståelse av hvorfor det er slik, er det nødvendig å gå til det kvalitative materialet, og intervjuene med rektorene.

FRIKAKSPROBLEMATIKKEN SOM FORSVANT

Østgård er rektor ved en skole i Groruddalen i Oslo med en relativt stor grad av multikulturalitet i elevgruppen.² Han beskriver utviklingen frem mot dagens situasjon for fritaksordningen slik:

"I KRL-fagets barndom hadde vi noen årlige øvelser, som vi kalte det. Vi har noen familier som er veldig muslimsk bevisste. Og de kom da hver høst med sånne ferdig opptrykte fritaksmeldinger som Human-Etisk Forbund har laget, og krevde at barna skulle få fullt fritak. Og det kunne vi jo ikke gi, for det var det ikke anledning til. Og det som skjedde da, var at de klagde på den avgjørelsen når de fikk avslag med oppsettende virkning, sånn at barna skulle ikke delta mens

2. Rektorenes navn i denne artikkelen er fiktive for å ivareta kravet om anonymisering.

klagen ble behandlet. Den ble da sendt til fylkesmannen. Og det tok jo sju måneder ... Så ut i april så fikk vi beskjed om at klagen var avslått, og at barnet måtte møte opp. Men da var skoleåret gått. Også kom høsten, og så var det samme omgangen en gang til. Men det er det ikke lenger ... fordi vi satte oss ned og gikk i gjennom både bøkene, som det går an å ha en mening om, sammen med de lærerne om hvordan praksis faktisk var.”

I henhold til denne rektoren får foreldrene/de foresatte den nødvendige informasjonen, og fritaksordningen fungerer i dag i tråd med læreplanens og opplæringslovens føringer, der det gis fritak for deltagelse for konkrete aktiviteter, kombinert med at det tilbys alternativ pedagogisk likeverdig undervisning. Den forbedrede kommunikasjonen mellom skolen og foreldrene/de foresatte førte til at fritaksmeldingene stort sett falt bort. Det er nå, ifølge denne rektoren, stadig færre foreldre/foresatte som kommer og vil ha barna sine fritatt fra religions- og livssynsundervisningen. Fritaksproblematikken har langt på vei falt bort:

”De fritaksmeldingene vi får, de går på konkrete ... sånn som: ”mitt barn skal ikke være med på gudstjeneste”, eller: ”mitt barn skal ikke være med og lage engler i juleverksted.” Den type ting.”

Ellers beskriver flere rektorer sin praksis i forbindelse med muligheten for å få fritak fra aktiviteter i skolens regi i forbindelse med de religiøse høytidene, påske og jul. De påpeker at de praktiserer at foreldrene/de foresatte melder på barna sine på julegudstjenester og lignende, og at dette, i henhold til dem, ivaretar foreldrenes/de foresattes rettigheter i forhold til fritak fra aktiviteter som kan oppleves som forkynnende eller innebærer praktisering av en

annen religion eller annet livssyn enn de selv tilhører. Dette vil være i tråd med en multikulturalistisk tankegang. Østenstad, en rektor fra en sentrumsskole i Oslo, beskriver denne praksisen slik:

”Man skal ikke behøve å søke fritak. Vi legger til rette for ... det er jo gjerne i forbindelse med de store høytidene at fritaket kommer. Det å gå i kirka, osv. Da har vi påmelding i stedet for at man søker fritak fra. Da melder man seg på.”

Det er altså i henhold til flere av rektorene en klar sammenheng mellom god informasjon fra skolens side til foreldrene i forbindelse med aktiviteter som det er aktuelt å søke om fritak for barna fra, og antall fritakssøknader. Østertun, som er rektor ved en ungdomsskole i Oslo, påpekte for eksempel eksplisitt at det var en klar sammenheng mellom den gode kommunikasjonen mellom skolen og foreldrene/de foresatte, og det faktum at de ikke hadde noen fritaksmeldinger ved skolen hennes.

Også Østenstad gav uttrykk for at han hadde reflektert mye rundt denne problematikken. Han gav denne forklaringen på hvorfor det ikke er flere som søker om fritak:

”Det viktigste tror jeg - det er derfor jeg tror vi har veldig lite fritak også - det er at i alle saker som handler om aktiviteter som er knyttet opp mot religion, så gir vi veldig god informasjon. Nå hadde vi for eksempel her ved jul. I første klasse. De var med på juleshowet i Filadelfia. Det var kjempepopulært. Lærerne sendte ut informasjon om at vi skulle dit, og om det som skulle skje der, osv. Det kom ikke en eneste forespørsel om fritak.”

Her var det snakk om en skole i den indre delen av Oslo øst, med en stor andel elever

med minoritetsbakgrunn. Selv ikke ved et arrangement som i utgangspunktet kanskje hadde en forkynnende agenda fra arrangørens side, var det noen som reserverte seg mot deltagelse. Rektor var i utgangspunktet skeptisk til at førsteklassingene ved hans skole skulle se på juleshowet i regi av pinsemenigheten Filadelfia, men gav tillatelse til dette. Han hadde selv tenkt å delta for å se hvordan dette fungerte, men ble forhindret. I ettertid ble han positivt overrasket over at det bare kom positive tilbakemeldinger på deltagelsen i pinsemenighetens juleshow. På Østenstads skole tyder alt på at kommunikasjonen mellom skole og hjem har fungert godt.

På den annen side kan det tenkes at det sitter langt inne å skulle innrømme at kommunikasjonen mellom skolen (rektor) og foreldrene/de foresatte fungerer dårlig, og at de ikke er så veldig interessert i å informere om eventuelle deler av religions- og livssynsundervisningen som det kan være aktuelt å søke om fritak fra.

Når det gjelder RLE-faget er det en ambivalens å spore blant flere av rektorene. Flere gir tydelig uttrykk for at det er vel kort tid mellom reformene av skolens religions- og livssynsfag, med fem ulike læreplaner å forholde seg til i løpet av litt over ti år. En av disse rektorene var Kristensen, rektor ved en barneskole i Kristiansand. Han sier det slik:

”Jeg syns egentlig det vi fikk gjennomført med L-97 har vært en veldig positiv forandring i skolen i forhold til kristendomsfaget. Vi har fått mer undring ... og refleksjon inn i faget ... det syns jeg har vært veldig bra. Jeg syns at den dimensjonen har vært så god, at KRL-faget burde vært beholdt som det står.”

Når Kristensen gjerne ville ha beholdt KRL-faget, skyldes nok ikke det nødvendigvis et ønske om å beholde et religions-

livssynsfag som også har som formål å ivareta elevenes religiøse og livssynsmessige identitetsutvikling, men snarere at endringene i skolen, etter hans oppfatning, skjer altfor hyppig.

Her inneholder det empiriske materialet også det motsatte standpunktet, representert ved blant annet en annen kristiansandsrektor, Kallestad. Hun gav tydelig uttrykk for at hun var enda mer fornøyd med RLE-faget enn hun hadde vært med KRL. Kallestad gav i intervjuet uttrykk for at hun nok ønsket et monokulturalistisk religions- og livssynsfag, uten at denne betegnelsen eksplisitt ble brukt. Ellers var det et gjennomgående trekk i rektorenes vurderinger av det relativt ferske RLE-faget, at dette i praksis ikke kom til å medføre særlig store forandringer når det gjelder religions- og livssynsundervisningen ved deres skole. Læreplaner kommer og går, undervisningens innhold består.

OPPSUMMERING AV DE VIKTIGSTE RESULTATENE

Undersøkelsen viser at det er stor grad av samsvar i antall fritaksmeldinger mellom de to fylkene, og det synes ikke å være noe samsvar mellom graden av multikulturalitet og antallet fritaksmeldinger. Dette er et overraskende resultat, siden fritaksordningen nettopp søker å ivareta foreldreretten, og at det videre, på bakgrunn av dette, var rimelig å anta at det i fylkes og fylkesdeler med stort innslag av elever med tilknytning til andre religioner enn kristendommen, skulle være et større antall fritaksmeldinger enn i de mer kulturelt og religiøst homogene områdene. Dette viste seg altså ikke å være tilfelle. Antallet fritaksmeldinger rektorene har behandlet siste år er også lavt. Nær 90 % av rektorene har behandlet under 5 meldinger siste år, og om lag 60 % har ikke behandlet noen. Størsteparten av rektorene i begge fylkene gir da også uttrykk for at det etter noen innkjøringspro-

blemer i KRL-fagets barndom, har vært få fritaksmeldinger i skolen, og at fritaksproblematikken langt på vei er forsvunnet fra skolen i dag.

Rektorene gir uttrykk for at de er seg sin oppgave bevisst i forhold til at foreldrene/de foresatte får den nødvendige informasjonen om de delene av skolens virksomhet som det kan være aktuelt å få fritak fra. Ifølge rektorene fungerer kommunikasjonen med hjemmet godt, og dette er den viktigste grunnen til at det er så få som benytter seg av fritaksbestemmelsene. I forhold til aktiviteter som det i henhold til opplæringsloven vil være aktuelt å få innvilget fritak fra, synes det å være en utbredt praksis å organisere disse med påmelding, i stedet for å kreve fritaksmeldinger. Ved siden av dette har man da gjerne alternative aktiviteter for de som ønsker det. Rektorene gav inntrykk av at dette fungerer i henhold til læreplanenes og opplæringslovens intensjon.

Det har ikke vært mye eksplisitt multikulturalistisk tenkning å spore hos rektorene i forbindelse med deres praktisering av fritaksbestemmelsene, men de ønsker å legge forholdene til rette for at elevene får mulighet til å søke om fritak etter gjeldende fritaksbestemmelser. Samtidig er det et gjennomgående trekk i materialet at rektorene forsøker å begrense antallet fritaksmeldinger ved å tilby alternative opplegg når det er påkrevd, og ellers holde kommunikasjonslinjene til foreldrene åpne.

LITTERATUR

- Bryman, A. 2004. *Social Research Methods*. Second Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Hagesæther, G., Sandsmark, S. og Bleka, D.A. 2000. *Foreldres, elevers og læreres erfaringer med KRL-faget*. Bergen: NLA-forlaget.
- Human Rights Committee 82nd Session 18 October - 5 November 2004. Communication No. 1155/2003.
- Johannessen, K.I. et al. 2000. *Et fag for enhver smak? En evaluering av KRL-faget*. Rapport/Diaforsk 3/2000. Oslo: Diaforsk.
- KRL-boka. 2002. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- KRL-boka 2005. 2005. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen (L-97). Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Læreplanverk for Kunnskapsløftet (K06): http://www.uttanningsdirektoratet.no/templates/udir/TM_Læreplan.aspx?id=2100&laereplanid=707207
- Mønsterplan for grunnskolen (M-74). Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet og Aschehoug.
- Mønsterplan for grunnskolen (M-87). Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet og Aschehoug.
- NOU 1995:9. 1995. *Identitet og dialog. Kristendomskunnskap, livssynskunnskap og religionsundervisning*. Oslo: KUF, Statens forvaltningstjeneste.
- Lov om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova) <http://lovdata.no/all/tl-19980717-061-002.html#2-3a> (11.09.2007).
- Lov om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova) <http://www.lovdata.no/all/nl-19980717-061.html>(12.03.2009).
- Parekh, B. 1999. "What is multiculturalism?", i *Multiculturalism. A symposium on democracy in culturally diverse societies*. <http://www.indiaseminar.com/1999/484/484%20parekh.htm>
- Parekh, B. 1999b. "Political Theory and the Multicultural Society", i http://www.radicalphilosophy.com/default.asp?channel_id=2188&editorial_id=10166
- Parekh, B. 2006. *Rethinking Multiculturalism*.

lism. Cultural diversity and political theory. Second Edition. New York: Palgrave Macmillan.

Plesner, I. 2000. "Avsluttende drøfting. Intensjoner, dilemmaer og veien videre", i Johannessen et al. (2000).

Rundskriv F-02-05, i *KRL-boka 2005*. 2005. 45-49.

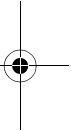
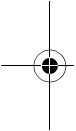
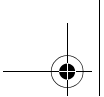
Rundskriv F-15-07: *Informasjon om endringer i opplæringen i faget Kristendoms-, religions- og livssynskunnskap og om rett til fritak fra opplæring i skoleåret 2007/2008.*

Skeie, G. 2006. "Religions- og livssynsundervisning i Norge. Et historisk tilbakeblikk", i Sødal (red.) (2006) 67-78.

St.meld. nr. 14 (1995-96) *Om kristendoms-kunnskap med religions- og livssynsorientering.*

St.meld. nr. 32 (2000-2001) *Evalueringsrapport om faget Kristendoms-kunnskap med religions- og livssynsorientering.*

Sødal, H.K. 2006. *Religions- og livssynsdidaktikk. En innføring*. 3. utgave. Kristiansand: Høyskoleforlaget.



[142] PRISMET FORSKNING

